

ÇUVA B LMECELER

Feyzi ERSOY*

ÖZET

Bu çalışmada, bazı Çuvaşa kaynaklardan derlediğimiz Çuvaş bilmeceleri incelenmiştir. Bilmeceler, Türkiye Türkçesine aktarılmış ve konularına göre sınıflandırılmışlardır. Çalışmanın giriş kısmında Çuvaş bilmeceleri ile ilgili bazı bilgiler de verilmiştir.

ANAHTAR KELİMELER

Çuvaşlar, Bilmece

THE CHUVASH RIDDLES

ABSTRACT

Chuvash riddles which were collected from some Chuvash sources were examined in this study. The riddles, were translated into Turkish of Turkey and were classified according to their topics. In the introduction part of the study, some information about Chuvash riddles was given, too.

KEY WORDS

Chuvash people, Riddle

Çuvaş Türkleri, edebiyatın diğer türlerinde olduğu gibi bilmece alanında da zengin bir hazineye sahiptir. Ülkemizde, Çuvaşların atasözleri ve deyimleri hakkında bir çalışma yapılmışsa da (Ceylan; 1996), bilmeceleri üzerinde herhangi bir çalışılmamaktadır. Bu çalışmada, bazı Çuvaş kaynaklardan derlediğimiz Çuvaş bilmecelerine ve bu bilmecelerle ilgili bilgilere yer verilecektir.

"Bilmece"nin Çuvaş Türkçesindeki kavramı Çuvaş-Rusça sözlüklerde (M.Ya.Sirotkina; 1961), (M.Skvortsov; 1982) "tupmalli yumahsem" olarak verilmiştir. Buradaki *tup-* (bulmak) fiilinin, Dîvânü Lügat-it Türk'de geçen *rap-* fiiliyle (B.Atalay; 1991) aynı kelime olduğu açıkça belli olmaktadır. Saim Saka, Türk dünyasındaki bilmece

* Araştırma Görevlisi, Gazi Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Çuvaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatlar Bölümü.

terimlerini değerlendirirken 71 terim saymış ve bu terimlerin çoğunun *bil-* ve *tap-* gibi birkaç köke dayandığını belirtmiştir (Sakaoğlu; 1983). Sakaoğlu'nun verdiği terimler arasında "bilmece"nin Çuvaşçadaki şekli bulunmamaktadır. Bilmecenin Çuvaş Türkçesindeki karşılığı, 71 terimden en çok "tapmaca"ya benzemektedir.

Çuvaşça kaynaklardan derlediğimiz ve çeşitli gruplara ayırdığımız Çuvaş bilmecelerinde dikkatimizi çeken belli başlı hususlar şunlardır :

1. Bilmecelerin tamamı mensurdur. Türkiye Türkçesindeki bilmecelerin çoğunun yapısı ise manzumdur. Burada yer verdiğimiz Çuvaş bilmecelerinin tamamı mensur olsa da bunların yapılarındaki iç kafiye (*seci*), en azından bazılarının manzum şekillerden bozma olabileceğini bize düşündürmektedir. "Kİrhi şıvra İuralat', İurhi şıvra İuhalat'." (Güzün suda doğar, yazın suda kaybolur.) örneğinde olduğu gibi 109 bilmecenin 43'ünde iç kafiye bulunmaktadır. Verdiğimiz örnekte hece sayısı bakımından da bir denklik görülmektedir (7+7). Secili bilmeceler içinde, hece sayısı açısından denklik gösteren başka örnekler de mevcuttur.

2. Derlediğimiz Çuvaş bilmecelerinin konuları insan ve insanı yakından ilgilendiren nesnelere aittir. 109 bilmece içinde en çok tabiat ve tabiat olaylarıyla ilgili bilmeceler mevcuttur. Bunların sayısı 27'dir. Hayvanlarla ilgili bilmeceler ise 22 rakamı ile ikinci sırada yer almaktadır. Bilmecelerin konuları ve yüzdeleri şu şekildedir:

- Tabiat ve Tabiat Olayları ile İlgili Bilmeceler	: 27 (% 22.7)
- Gökyüzü ve Gökyüzü Cisimleri ile İlgili Bilmeceler	: 7 (% 5.8)
- Bitkiler ile İlgili Bilmeceler	: 9 (% 7.5)
- Hayvanlar ile İlgili Bilmeceler	: 22 (% 18.4)
- İnsan Uzuvarları ile İlgili Bilmeceler	: 7 (% 5.8)
- Giyecekler ile İlgili Bilmeceler	: 3 (% 2.5)
- Yiyecek ve İcecekler ile İlgili Bilmeceler	: 13 (% 10.9)
- Ev ile İlgili Bilmeceler	: 7 (% 5.8)
- Diğer Bilmece Örnekleri	: 14 (% 11.8)

3. "YÉltÉr-yÉltÉr yÉltÉrkka, kaltÉr-kaltÉr kaltÉrkka..." (Pırıl pırıl kıvılcım, gümbür gümbür gürlütü...) örneğinde olduğu gibi bilmeceleerin bazıları ses taklitlerine dayanılarak oluşturulmuştur.

4. Çuvaş bilmeceleerinde yoğun olarak benzetme ve mecaz sanatları kullanılmıştır. Verilen ipuçlarında edebî sanatların dışında sayılar, renkler ve çeşitli tasvirler ön plâna çıkmaktadır:

íeíen hir varrinçe vatÉ yuman, vatÉ yumanÉn vun ikİ turat, vun ikİ turatra tÉvatşar yÉva, tÉvatşar yÉvara íçşer íÉmarta. (íultalÉk, uyÉhsem, ernesem, kunsem).

Bozkırın ortasında yaúlı bir meúe, yaúlı meúede on iki dal, on iki dalda dörder yuva, dörder yuvada yedişer yumurta! (Bir yıl, Aylar, Haftalar, Günler)

Hİrlİ hİrlemes hir çÉhhine hİrhenmest. (Tilİ).

Kıpkızıl bir nesne, kır tavu-una acımaz. (Tilki)

PuÍİ tura pek, hüri íurla pek, kÉşkÉrat' şuyttan pek. (Avtan).

Baú tarak gibi, kuyru-u orak gibi, ba-ırır şeytan gibi. (Horoz)

LÉpÉ-lÉpÉ ínatlÉ, utmÉl ikİ turatlÉ, hutlÉ-hutlÉ hutaÍlÉ, urlÉ-pirlİ kİpellİ. (KupÉsta).

Yumuşak kanatlı, atmış iki budaklı, kat kat cepli, buruş buruş gömleklİ. (Lahana)

5. Çuvaş bilmeceleerinde, Türk dünyasının bazı bilmeceleerinde olduğu gibi "Bu nedir", "Kim bunu bilecek"... gibi kalıp soru ifadeleri bulunmamaktadır.

Bilmece Örnekleri

1. Tabiat ve Tabiat Olayları ile İgili Bilmeceleer :

1. Pürt urlÉ çİn yİven ıvÉtrÉm. (Asamat kİperİ).
Ev üstünden dizgin fırlattım. (Gök kuúu-ı)
2. YÉltÉr-yÉltÉr yÉltÉrkka, kaltÉr-kaltÉr kaltÉrkka, ala vitİr altÉrkka. (Aslailİ íumÉr).
Pırıl pırıl kıvılcım, gümbür gümbür gürlütü, elekten geçen kova! (Gök gürlütülü ya-mur)
3. ŞurÉ tÉvan şurÉ şupÉrpa, hura tÉvan hura şupÉrpa. (Kunpa íİr).
Ak kardeú ak ketenle, kara kardeú kara ketenle. (Gece ile gündüz)
4. AslÉ ulÉhra asatte kuÍİ íutalsa vırtat'. (Külİ).
Büyük çayırılıkta dede gözü parlar. (Göl)
5. HÉvalÉp-hÉvalÉp – íteymİp, ítsen te titaymÉp, tıtsan ta çapaymÉp. (MİLke).
Kovalarım, kovalarım yetiúemem, yetiúsem de tutamam, tutsam da öpemem. (Gölge)
6. Kİrhi şıvra íuralat', íurhi şıvra íuhalat'. (PÉr).

- Güzün suda dozar, yazın suda kaybolur. (Buz)*
7. Pürte şur surÉh kırtse yatÉM, pÉhsa tÉrsah íuhatrÉM. (Sivİ).
Eve bir ak koyun aldım, besleyince kaybettim. (Soz-uk)
8. Pay-pay-pay ukía, payÉR kÉna íut ukía, uyÉh aksa hÉvarat', hİvel tuhsa puítarat'. (SivlÉM).
Vay vay vay akça, özü parlak akça. Ay eker, güneú toplar. (Çi÷ taneleri)
9. HalÉh uri ayİnçen tuhaymast', plİm halÉha tÉrantarat'. (İr).
Halkın aya÷ı onun üstünden kalkmaz, o bütün halkı besler. (Yeryüzü)
10. íeíen hirte tuman urapa kusat'. (íavra íil).
Bozkırda duman döner. (Kasırğa)
11. MÉN asatte mihhiñen şurÉ şıría tÉkÉnat'. (íumÉR).
Büyükbabanın torbasından ak boncuk dökülür. (Ya÷mur)
12. Pİri yuhtarsa tÉrat', tepri puítarsa tÉrat', viíİmİşİ íutİnse pırat'. (íumÉR, İr, yivÉí-kurÉk).
Biri dökülür, di÷eri toplar, üçüncüsü de yetiür. (Ya÷mur, Yeryüzü, Bitkiler)
13. íeíen hir varriñçe vatÉ yuman, vatÉ yumanÉN vun ikİ turat, vun ikİ turatra tÉvatşar yÉva, tÉvatşar yÉvara íçşer íÉmarta. (íultalÉk, uyÉhsem, ernesem, kunesem).
Bozkırın ortasında yaúlı bir meúe, yaúlı meúede on iki dal, on iki dalda dörder yuva, dörder yuvada yediür yumurta! (Bir yıl, Aylar, Haftalar, Günler)
14. Asatten tÉvatÉ siy: viíİ tÉlÉp, viíİ klrİk, viíİ sÉhman, viíİ çappan. (Hİlle, íurkunne, íulla, klrkunne).
Büyükbabanın dört arma÷anı var: Üç kaban, üç kürk, üç kaftan, üç çapan¹. (Kı Yaz, ðkbahar, Sonbahar)
15. Aşşİ attine tÉhÉniççen ívÉlİ plİte ítnİ. (Tİm).
Babası çizmesini giyene kadar o÷lu buluta ulaúımı (Duman)
16. Hir varriñçe şur kıtú íüret. (Tİtri)
Kır ortasında beyaz sürü gezer. (Sis)
17. İtÉN alÉk uíÉlçİ, hurt-kÉpşankÉ taprançİ. (Tul íutÉlni).
Altın kapı açıldı, haúerat yola çıktı. (Tan yerinin a÷arması, Seher)
18. Şiv íkleyimİ, İr íklİ. (Çul).
Su kaldıramaz, yer kaldırır. (Taú)
19. Asanne şupÉRİ plİm íre huplarİ. (Yur).
Büyükannenin keteni bütün yeryüzünü kapladı. (Kar)
20. Yuhat'-yuhat' - yuhsa plİteymest, çupat'-çupat' - çupsa íiteymest. (Yuhan şiv).
Akar, akar, akıp bitemez; kóúar, kóúar, kóúup ulaúamaz. (Akarsu)
21. Viíİ pİr tÉvan pur: pİri kalat' çupas tet, tepri kalat' vırtas tet, viíİmİşİ kalat' sullansa laras tet. (Yuhan şiv, íiran, hÉMÉş).
Üç kardeú varmı Biri kóúmak, di÷eri yatmak, üçüncüsü de salınıp durmak istermiú (Akarsu, Yar / Uçurum, Kamu)
22. HÉy pürt tulli, íapah ta Éna kurma íuk. (ÉşÉ).
Evin içi onunla doludur, o yine de görülmez. (Isı / Sıcaklık)

¹ Bir tür giyecek.

23. AppÉşĭ şap-şurÉ, yÉmÉkĭ hup-hura. (Kunpa ĩr)
Ablası bembeyaz, bacısı kapkara. (Gece ile Gündüz)
24. Kuĭpa kurÉn, alpa tÉtaymÉn. (Mĭlke)
Gözünle görsen de elinle tutamazsın. (Gölge)
25. Çupsa -çupsa pınÉ çuh kĭmĭl ĩrrĭm tuhsa ũkrĭ, Éna uyÉh kurçĭ, hĭvel ilçĭ. (SıvlÉm)
Koŭarken gümiŭ yüzü-üm diŭtŭ. Onu ay gördü, güneŭ aldı. (Çi÷ tanesi)
26. SıvlÉşran şıv yuhat'. (ıumÉr)
Havadan su akar. (Ya÷mur)
27. AlÉk umĭnçe avtan taşlat'. (Tumla)
Kapı önünde horoz dans ediyor. (Su damlası).

2. Gökyüzü ve Gökyüzü Cisimleri ile İlgili Bilmeceler :

1. MÉn asatten kalpakĭ ıltÉn-kĭmĭl şÉrĭallÉ. (ıÉltÉrlÉ tüpe).
Büyükbabanın kalpa÷ı altın ve gümiŭ boncuklu. (Yıldızlı Gökyüzü)
2. KÉvak arça uÉlçĭ, ıltÉn íÉmha kurÉnçĭ. (Hĭvel).
Mavi sandık açıldı, altın yumak görüldü. (Güneŭ)
3. Asatte furlı íap-ıutÉ, alla tÉssa ilme ũk. (UyÉh).
Büyükbabanın ıŭŭ çok parlak, elle tutup almamaz. (Ay)
4. Sar açi kilet - sar hĭrĭ pıtanat', sar hĭrĭ kilet - sar açi pıtanat'.(UyÉhpa hĭvel).
Sarı çocuk gelir, sarı kız saklanır; sarı kız gelir, sarı çocuk saklanır. (Ay ile Güneŭ)
5. Epir, epir, epirççĭ, hĭrĭh te pĭr hĭrĭççĭ, allÉ ta pĭr açiççĭ, ĩrĭpe tuy turÉmÉr, irhine ũk pultÉmÉr. (ıÉltÉrsem).
Biz, biz, biz idik, kırk bir kız idik, elli bir çocuk idik, yeryüzüyle dü÷ün yaptık, sabahleyin yok olduk. (Yıldızlar)
6. PusÉ tĭpne kĭmĭl ĩrĭ yatÉm. (ıÉltÉrsem).
Kuyu dibine gümiŭ yüzük diŭürdüm. (Yıldızlar)
7. Sar pike kulli tĭnçe tullı. (Hĭvel).
Sarıñ hanımın güliŭü diŭya dolusu! (Güneŭ)

3. Bitkiler ile İlgili Bilmeceler :

1. MÉn huranÉn pÉtti yŭŭ. (Yĭkel).
Büyük kazanın sütlacı ekŭ. (Palamut tanesi)
2. Şalta timĭr, tulta nimĭr. (KatÉrkas ye ĩmĭrt ĩrli).
œçi demir, dıŭ nimir². (Akdiken veya Kuĭkirazı yemiŭ)
3. Yuplĭ-yuplĭ çĭrĭ yivÉí ũnçe merçen sapaki íakÉnsa tÉrat'. (Pileş).
Çatal çatal a÷aç üstünden mercan salkımı sarkar. (Üvez)
4. Uy varrinçe sukkÉr kayÉk vĭíet. (ıulÉ).
Kır ortasında kör bir kuŭ uçar. (Kurumuŭ yaprak)
5. Pĭçĭkíeíŭ kurkam pur, kurkam tullı kĭrpem pur. (HurlÉhan).
Küçük bir kepçem var, kepçe dolusu bulgurum var. (Frenk üzümü).
6. Pĭr mayra puíne pillĭk purÉn tutÉr íuhnÉ. (Çeçek).

² Bir çeşit nişastalı tatlı.

7. Yiyecek ve çecekler ile ilgili Bilmeceler :

1. Yurtan şurÉ, pıltan pılak. (SahÉr).
Kardan beyaz, baldan tatlı. (üeker)
2. AlÉpa tıtman, kÉmakana hıvman, sİtel íine human, ííİpe kasman, Éna íimen ún ta íuk. (Sİt).
Elle tutulmaz, sobaya atılmaz, masaya bırakılmaz, bıçakla kesilmez. Onu tatmayan insan yoktur. (Süt)
3. Şur piçkere ikİ tİslİ sÉra. (íÉmarta).
Beyaz fiçıda iki renkli içki. (Yumurta)
4. Salatsan tukmak pek, puıtarsan puçah pek. (Huplu).
Sallasan tokmak gibi, toplasan baiak gibi. (Etlí börek)
5. Pİçİk huranÉn pÉtti tutlÉ. (MÉyÉr).
Küçük kazanın sütlacı tatlı. (Fındık)
6. LÉpÉ-İÉpÉ íunatlÉ, utmÉl ikİ turatlÉ, hutlÉ-hutlÉ hutaílÉ, urlÉ-pirílİ kİpellİ. (KupÉsta).
Yumuúak kanatlı, atmu□iki budaklı, kat kat cepli, buruú buruú gömlekli. (Lahana)
7. PİR mayra pin hut pÉhsa makÉrtat' (Suhan).
Bir kadını bin defa baksada a÷latır. (So÷an).
8. HÉy íavraka - uyÉh mar, hürellİ - ŞÉşí mar, yeşil - vÉrman mar. (íarÉk).
Genúdir, ay de÷il, kuyru÷u var fare de÷il, yeúldir orman de÷il. (Turp)
9. PİR pürtre pln ún purÉnat', kİme-tuhma ŞÉtÉk íuk. (HÉyar).
Bir evde bin insan yaúar, girip çıkacak bir aralık yok. (Hıyar)
10. PİR yivÉl íünçe ílír íúrlm íÉmarta. (Vir).
Bir a÷aç üstünde yüz yirmi yumurta. (Darı)
11. PİR sÉpkara ikİ açá. (PÉri).
Bir beúkte iki çocuk. (Kara Bu÷day)
12. KukÉr-makÉr turat pur, turat íünçe kukÉl' pur, kukılİnçe - íÉmarta. (PÉría).
E÷ri bü÷rü bir dal var. Dal üstünde bir börek var, börekte de bir yumurta var. (Nohut)
13. Vif kİteslİ pürtlm pur, tuhsa kİme ŞÉtÉk íuk. (Hura tul).
Üç köúeli bir evim var. Girip çıkacak yerim yok! (Arnavut darısı)

8. Ev ile ilgili Bilmeceler :

1. Ni tulta mar, ni şalta mar, ŞÉpçÉk yÉva íavÉrnÉ. (AlÉk tÉpsi).
Ne dı÷arıdadır, ne içerde, bülbül ona yuva kurmuú. (Kapı menteúesi)
2. KaynÉ çuh ta al parÉp, kilnİ çuh ta al parıp. (AlÉk hÉlÉpİ).
Giderken de gelirken de elimi sıkar. (Kapı kolu)
3. íamki hura, çİlhi hİrlİ. (KÉmaka).
Almı kara, dili kırmızı. (Soba)
4. Hİlle tutÉ, íulla vıfÉ. (Nührep).
Kı÷ın tok, yazın aç! (Ambar)
5. Hİreslİ-mİreslİ, íúrlm tÉvat kİteslİ. (Çüreçe).
Haça benzer, yirmi dört köúelidir. (Pencere)

6. Hİlle mÉntÉrlanat', íulla naçarlanat'. (Valaşka).
Kıġn úúmanlar, yazın zayıflar. (Yalak)
7. Tultan sakÉr kİteslİ, şaltan tÉvat kİteslİ. (Pürt).
Dıġarıdan sekiz köüeli, içeriden dört köüeli. (Ev)

9. Di er Bilmecce Örnekleri :

1. VunÉ pürne sikkellİ, çÉrÉş yıvÉí çİtrenİ, Éşri úte makÉrtİ. (Kİsle).
On parmak sıçrayacak, çam a-acını titretecek, içindeki canı ba-ırtacak (Kisle⁴)
2. Hura ípġn vġİ íuk. (íul).
Kara ípin ucu yok. (Yol)
3. Pġr piççe hİlle kanat', tepġr piççe íulla kanat'. (Urapapa íuna).
Bir a-abey kıġn dinlenir, di-er a-abey yazın dinlenir. (Araba ile Kızak)
4. Şalta yipe, tulta hura. (Huran).
øçi zengin, dıġı dertli. (Kazan)
5. Yġs vitere yġs ÉyÉr. (ŞÉnkÉrav).
Bakır ahırda bakır aygır. (Küçük çan / Çıngırak)
6. HurÉn tÉrri humhanat', hura halÉh puítarÉnat'. (Uray şÉlni).
Aka-aç üstü sallanır, kara halk toplanır. (Bir zeminin süpürülmesi)
7. Pılpa íuran mġn tutlÉ? (IyhÉ).
Ya-la baldan ne tatlıdır? (Uyku)
8. Ütsġr purÉnat', nikam ta kurmast', purte ilteíġ. (SasÉ).
Bedeni yoktur, kimse onu görmez ama herkes onu duyar. (Ses)
9. AlÉsÉr-urasÉr altÉr altat'. (Tumlam).
Elsiz ayaksız kepçe deler. (Damla)
10. Yunġ pur ta çunġ íuk. (Palan).
Kanı var ama canı yok! (Kartopu)
11. Pġçġk muçi munça tÉrat'. (Arman).
Küçük amca banyo yapıyor. (De-irmen)
12. Şıvra putmast', írte írmest. (KÉmrÉk).
Suda batmaz, yerde çürümez. (Kömiir)
13. Pġİt mar-şÉvat', yuhÉm mar-irtet. (VÉhÉt).
Bulut de-il ilerler, akıntı de-il geçer. (Vakit)
14. Şıva kġret hġp-hġrlġ, şıvran tuhat' hup-hura. (Hġrtnġ tġmġre şÉvarni).
Suya girer kıpkırmızı, sudan çıkar kapkara. (Kızdırılmı-ıdemire su verilmesi)

B BL YOGRAFYA :

ATALAY, Besim; Dîvânü Lügat-it- Türk Dizini "Endeks", Ankara 1991, (3.Baskı).

CEYLAN, Emine; Çuvaş Atasözleri ve Deyimleri, Simurg Yayınları, Ankara 1996.

G.F.TROMİFOV-R.N.PETROVA; Aça-PÉça SÉmahlÉhĭ, Şupaşkar 1993.

N.G.İVANOVA-V.P.NİKİTİ